

„Důležité je jít do terénu a nespoléhat se pouze na analýzu spisů“

Rozhovor s Alenou Marešovou

Alena Marešová patří mezi významné postavy české kriminologie a penologie s rozsáhlou publikační činností. Jako vystudovaná forenzní psychologka nastoupila do Výzkumného ústavu penologického (VÚP), kde se zabývala výzkumem zejména mladistvých odsouzených a další odbornou činností až do zrušení ústavu. Následně pracovala na oddělení penologického výzkumu Sboru nápravné výchovy a výpočetním středisku Ministerstva spravedlnosti, kde se blíže seznámila s resortní statistikou. Po revoluci začala pracovat na Výzkumném ústavu kriminologickém (VÚK), poté přejmenovaném na Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP). Kriminologickým a penologickým výzkumem se zde zabývala až do roku 2016. V témže roce nastoupila na katedru kriminologie Policejní akademie, kde jako akademická pracovnice působí dodnes.

V rozhovoru jsme se zaměřili především na činnost VÚP (k němu a obecně reformnímu hnutí ve vězeňství viz také Pinerová et al., 2021; Hladík, 2012) a tehdy realizované penologické výzkumy, které byly psychologicky orientované a měly přesahy do psychiatrie. Jako takové představují svébytnou tradici české kriminologie (chápané v širším slova smyslu) a tvoří zajímavou paralelu ke kriminologickým (v užším slova smyslu) výzkumům, realizovaným především právníky ve VÚK. V rozhovoru však došlo také na porevoluční změny i na závěrečný vzkaz pro mladé kriminology a kriminoložky, vyzdvihující přínos terénního výzkumu.

Rozhovor se uskutečnil 31. května 2021 online. Následně byl přepsán, editován a upraven v souladu s redakční politikou. Výsledek byl paní Marešovou zkontrolován a doplněn.

Rozhovor vychází v rámci projektu, jenž si klade za cíl přiblížit historii české kriminologie a souvisejících disciplín z pohledu pamětníků a pamětnic. V prvním čísle *České kriminologie* v roce 2020 byly publikovány rozhovory s kriminology Kazimírem Večerkou a Miroslavem Scheinostem. Další budou přibývat.

Václav Walach & Petr Kupka: Jak jste se stala kriminoložkou?

Alena Marešová: Studovala jsem psychologii se specializací na forenzní psychologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Diplomovou práci na téma Charakteristika osobnosti mladých dospělých delikventů mi vedl Jiří Čepelák, který tam tu forenzní psychologii přednášel. Zároveň byl předsedou České psychologické společnosti a ředitelem VÚP při Ministerstvu spravedlnosti, kde jsem vykonávala praxi jako

asistentka. Tehdy ten pojem „asistentka“ ale neznamenal jako v současnosti „sekretářka“. Pro Čepeláka jsem dělala společně s Lídou Havránkovou odbornou činnost. Ten mi ještě v průběhu praxe nabídl, jestli bych nechtěla na VÚP pracovat. To bylo v roce 1972, ale oficiálně jsem se zaměstnankyní stala až o dva roky později. Musela jsem nejprve dokončit studium, bez toho jsem nastoupit nemohla.

Každopádně díky Čepelákově nabídce jsem nemusela procházet nějakým extra výběrovým řízením. Nějaké samozřejmě proběhlo, ale jenom v rámci VÚP. Společně se mnou se na to místo hlásil ještě jeden student psychologie, ale ten nebyl přímo Čepelákovým studentem, a navíc jeho tchán tehdy pracoval na personálním odboru Správy Sboru nápravné výchovy. O takového zaměstnance Čepelák pochopitelně neměl zájem, bál se úniku informací apod. Takže jsem měla takovou výhodu.

VW&PK: A jak došlo k tomu, že jste si pro diplomovou práci vybrala zrovna toto téma? Proč jste si vybrala zrovna kriminologický, respektive penologický směr?

AM: V tu dobu jsem se už kolem vězeňství pohybovala. Žila jsem s matkou a ještě mladší sestrou, takže z finančních důvodů jsem z denního studia přešla na dálkové a začala pracovat ve věznicí v Příbrami, kde jsme žily. Předtím jsem nemohla najít práci. V občance (na vloženém listu) jsem měla napsáno, že jsem momentálně nezaměstnaná a že práci hledám. Bohužel tenkrát nebyly možnosti si to ofotit, dnes by to byla hezká rarita. Takže nakonec mi nabídli práci ve vězeňství a na základě toho jsem si pak vybrala i téma diplomové práce. Čepelák ho asi měl vypsané, ale to už si nepamatuju. Dělala jsem terénní šetření přímo ve věznicích a na základě dat ověřovala hypotézy. Ale, pánové, to bylo před půlstoletím. Víc po mně nechtějte.

VW&PK: Jak taková penologie v Československu v 70. letech vypadala? A proč vlastně již dříve vznikl VÚP?

AM: VÚP byl založen v návaznosti na přijetí Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni vypracovaných Organizací spojených národů a společenské uvolnění v 60. letech. Od konce 50. let se začala soustřeďovat pozornost později vyprofilovaných kriminologů i penologů na podmínky výkonu trestu odnětí svobody. Souviselo to zejména se zacházením s politickými vězni. Většina jich byla v letech 1962 a 1963 amnestována. Jejich propuštění ale problémy ve vězeňství nevyřešilo. Vězňů stále bylo obrovské množství, bylo to i finančně nákladné, a tak se začal předělávat celý vězeňský systém. V 60. letech docházelo k společenskému oživení a, řekla bych, zesvětoběžnění. Převládal názor, že nelze zůstat uzavřen v rámci Československa, že je třeba se otevírat světu. Jedním z výsledků tohoto procesu byl vznik VÚP Sboru nápravné výchovy ČSR v roce 1967. Já jsem do výzkumáku nastoupila po pěti letech jeho fungování, takže nejsem zas až taková pamětnice.

VW&PK: Jak byla činnost VÚP orientována? Jednalo se spíše o aplikovaný výzkum, anebo jste se zaměřovali i na rozvoj teorie?

AM: Ne, ne, jednoznačně aplikovaný výzkum. V oblasti teorie jsme se opravdu

striktně drželi psychologie a psychiatrie. Důraz jsme kladli na osobnost pachatele, srovnání skupin pachatelů, na uplatnění určitých osobnostních předpokladů u určitého druhu kriminality a závislostí. Informace o sociálních podmínkách byly vždycky druhotné.

V praktické rovině jsme se snažili o individualizaci trestů a vytváření více skupin mezi odsouzenými. Například v případě diferenciací skupin mladistvých pachatelů jsme zkoumali, jestli se má ještě zvlášť diferencovat skupina mladých dospělých s ohledem na speciální zacházení a přístup, jestli mají být odděleni ve zvláštní věznici nebo jestli je nechat mezi ostatními odsouzenými. Dále jsme kladli důraz na fyzickou stránku vězňů při výkonu trestu. To znamená, že jsme se v rámci prevence atrofování svalů snažili prosadit, aby vězni měli dost času k provozování sportu a aby měli dostupná hřiště. Dále jsme prosazovali, aby to vězeňské prostředí nebylo tak hrůzné, aby se například stěny nenatíraly šedou, ale zelenou barvou. Z Karlových Varů nám pak jednou volali, že nemohou natřít lavičky v parcích na zeleno, protože věznice skoupila zelenou barvu.

Každopádně pro nás byla klíčová jak fyzická, tak i psychická stránka odsouzených. Ten náš zájem byl opravdu směřován do péče o odsouzené a do péče o vězeňský personál. VÚP se později orientoval na proškolení vězeňského odborného personálu: vychovatelů, speciálních pedagogů, psychologů atd. Byly k tomu používány i tzv. *Bulletiny a Studijní a informační materiály (SIM)*, které jsme mohli publikovat díky tomu, že jsme byli pod Ministerstvem spravedlnosti.

Naproti tomu kriminologie byla taková, řekla bych, akademičtější. Méně praktická. To bylo dáno tím, že kriminologii v Čechách zakládali trestní právníci a stejně tak převládali v tom VÚK při Generální prokuratuře. Zajímala je hlavně kriminální statistika. Psychologové tam byli dva: Jan Neumann a Karel Netík. Další neměli zájem zaměstnávat. Byli samozřejmě jednotlivci, kteří šli nad rámec takových těch základních analýz, ale pořád to byl velmi zúžený pohled na kriminalitu. Na druhou stranu my jsme ve VÚP také právníka specializovaného na vězeňství neměli.

VW&PK: Z odborné literatury jsme získali dojem, že pro své zapojení do vězeňské reformy měl VÚP progresivnější pověst než VÚK.

AM: VÚK byli právníci. A co si budeme povídat, právníci jsou sešněrováni tou, řekla bych, vládnoucí a převládající legislativou. VÚP vedl Čepelák, a to byl forenzní psycholog, který spolupracoval především s psychiatry Jaroslavem Skálou, Dušanem Bílým, Jaromírem Rubešem, Pavlem Zemkem a dalšími známými osobnostmi. A pochopitelně se ta psychologie ubírala jiným směrem než právo, i když jsme samozřejmě četli kriminologické publikace od Oty Novotného a dalších. Byly to knihy jakoby proskribované, ale v rámci výzkumáku jsme je měli k dispozici.

VÚP byl každopádně víc do světa. Sledovali jsme zahraniční dění. Měli jsme přístup k některým časopisům v originále (*Psychology, Criminology, Przegląd Penitencjarny, Państwo i Prawo*). Měli jsme různé separáty z různých konferencí, když jsme si je vyžádali. Na západ jsme byli napojení přes Poláky, kteří k nám jezdili a sami

už měli vlastní propojení na západní penology, což nebylo tehdy v Česku zvykem (Jadwiga Sikorska, J. Sczepański, H. a W. Świdovy). Ale také třeba na Dány. U nás vyšla v překladu studie o recidivě dánského kriminologa Geoga Kristoffa Stürupa. Co šlo, to jsme se snažili přeložit. Měli jsme tam perfektní překladatele jednak z němčiny, jednak z angličtiny. Pak byly dostupné překlady zahraniční literatury do ruštiny (tzv. reprinty). Nebo jsme si dělali vlastní výtahy a ty pak publikovali v těch SIMech. Naše publikace byly opravdu oblíbené. Někteří zlotřilí kolegové je vyměňovali za flašku rumu nebo myslivce apod. Byly totiž určené jen pro vnitřní potřebu. Ale pochopitelně jsme toho vždy natiskli víc a pak to dál distribuovali mezi známé, především psychiatry.

Takže se zahraničím jsme spolupracovali a všechno to byli psychologové a psychiatři. Jak už jsem říkala, ve VÚK jak šéfové, tak převažující množství pracovníků byli právníci. V podstatě po celou dobu. U nás jsme měli právníka jenom jednoho, a to byla manželka bývalého českého letce v Anglii, která však byla využívána především jako překladatelka z angličtiny. Takže logicky tam bylo jiné smýšlení.

Určitě jsme nebyli příliš povolní vůči nárokům režimu a taky se na to doplatilo. VÚP byl z těchto důvodů v roce 1980 zrušen a Čepelák musel odejít do důchodu. On měl takový, řekla bych, škraloup, protože podepsal *Dva tisíce slov*, a také nebyl opravdu ani z vězeňství, ani z justice. On předtím dělal v Ústavu pro matku a dítě a k penologii se dostal tak, že zkoumali kriminalitu žen a to, čím se liší od kriminality mužů, nebo jestli má menstruační syndrom vliv na větší a častější projev násilného jednání žen apod. Takže on byl z trochu jiné branže a takto byl také nazírán i celý ústav. Když jsme chodili na různé společné akce, tak tam zaznívalo: „Tady to platí pro všechny, mimo pracovníky VÚP.“ A mysleli to pejorativně.

VW&PK: Vedení Sboru nápravné výchovy vám tedy nebylo nakloněno dlouhodobě?

AM: Nebylo. Přistupovali k nám spíš tak, že: „No jo, naši vědci.“ Vstřícnost tam nebyla. U řadových pracovníků si myslím, že to bylo jiné, že nikdo nic špatného proti nám neměl. Takže my jsme měli vliv na vychovatele a jiné odborné pracovníky. Mohli jsme organizovat semináře. Ale určitě jsme neměli vliv na změny legislativy nebo vnějších a vnitřních předpisů v rámci českého vězeňství.

To ale neznamená, že bychom neupozorňovali na existující problémy. Například jsme kritizovali výkon trestu jako takového, tedy nevhodné podmínky a nepřizpůsobení těch podmínek rozdílným skupinám odsouzených. Prosazovali jsme třeba, aby byli psychopati vyloučeni z běžných oddělení, protože rozbíjeli skupiny vězňů a tím, jak je obtěžovali, tak jim vlastně zhoršovali výkon trestu. Tohle se mimochodem nakonec ve spolupráci s doktorem Pokorným podařilo v plzeňské věznici prosadit. Nebo v *Bulletinu* vyšla studie *Adjustace na pracovní zátěž a osobnost vychovatele ve Sboru nápravné výchovy*. Ta byla dokonce označena jako tajná, protože z toho výzkumu vycházelo, že výkon trestu v dlouhodobější perspektivě ovlivňuje

nejen odsouzeného, ale i vězeňské zaměstnance, pokud jde o jejich zdravotní stav. Zaměstnanci pak tyto závěry používali, aby svou pozici zlepšili co do výše platu nebo snížení počtu vězňů na jednoho vychovatele. U vedení to v tu dobu nebylo zrovna populární, a proto i tento a podobný výzkum byly odmítány.

VW&PK: Proč vás tedy nezrušili už dříve? Mezi přijetím *Poučení z krizového vývoje* a zánikem VÚP je 10 let.

AM: Ono to nebylo tak jednoduché zrušit, protože VÚP byl zřízen nejen jako složka Sboru nápravné výchovy, ale také jako výzkumná instituce v rámci Československé akademie věd. Aby VÚP mohl být vůbec zřízen, musel být vypracován projekt akademicky vzdělanými osobami. Takže i v tu dobu k tomu bylo přistupováno seriózně. A pak v tom sehrávala roli ještě jedna věc. Na západě vycházely texty o poměrech v českých věznicích a v některých byli citováni i disidenti. Zaměstnanci VÚP tyto texty překládali. A případně překládali i další věci a za Správu Sboru nápravné výchovy zpracovávali různé dokumenty o vězeňství pro ČNR, ministerstva apod. Já s kolegou Čížkem jsme třeba překládali žádost odsouzeného cizince, kterému se rozbily brýle a požadoval vydání nových.

VW&PK: Nějaká kritika, že jste se v teorii výzkumu odchýlili od marxismu-leninismu, se tedy neobjevovala?

AM: V oblasti teorie a výzkumu ne, ale jinak jsme byli řešeni neustále. Já jsem měla za dobu svého působení ve Sboru nápravné výchovy asi osm trestů za porušení vnitřních předpisů, například za demonstrativní neúčast na oslavě MDŽ. Zpětně jsou to úsměvné záležitosti, ale tehdy se řešily. Dále asi 10 nebo 15 let jsem nedostala odměny za to, že jsem v 68. roce podepsala nějakou petici nebo něco takového, nosila jsem trikoloru a černou pásku na protest proti vstupu sovětských vojsk atd. Ale takhle, nikde jsem neměla veřejné prohlášení nebo nějak veřejně nebojovala proti vstupu vojsk, bylo mi 22 let. Na druhou stranu byla jsem mladá ženská v civilu a někde jsem pracovat musela, takže prověrky jsem v 70. letech přežila. Jenom jsem nebyla odměňována a furt jsme sepišovali, že jsem selhala a tak.

VW&PK: Když jste u vedení naráželi, s kým jste diskutovali a spolupracovali?

AM: Především jsme spolupracovali s lékaři a psychiatry, ale docházel k nám na semináře třeba i známý etoped a speciální pedagog Miloš Sovák. V tu dobu dělala spousta psychiatrů výzkumy, včetně napůl kriminologických. Některým to i zůstalo. Napadá mě René Grumlík a František Uhlíř z, myslím, psychiatrické léčebny v Opavě. Dále Pavel Zemek a K. Dušek. Ona ta kriminologie byla zajímavá. Ty vězněné osoby byly nejlépe a nejsnadněji přístupné. A nebylo to navíc omezeno nějakou ochranou osobních údajů. Kdo měl tu možnost nebo si to domluvil, mohl dělat výzkum.

Mezi lékaři a psychiatry jsme tedy měli spoustu dobrých kolegů, chodili jsme jim přednášet a oni chodili k nám. Čepelákovy kontakty v tom sehrávaly stěžejní roli. Díky nim jsme spolupracovali například s Bohnicemi, kde byl pavilon 17, který byl

takříkajíc v péči Sboru nápravné výchovy. Byli tam umístováni vězni s psychiatrickou diagnózou i střežení tam myslím prováděli vězeňští dozorci. Takže tam ty kontakty potom byly trošičku jiného charakteru.

V době mého působení na VÚP nás bylo pět psychologů: Čepelák, Míla Urbanová, Iva Dobešová, Vlasta Makáriová a já. Jinak tam byli zaměstnání psychiatři, například Milan Jirgl a Jiří Drtil. Ti už tehdy byli zaměřeni na práci s odsouzenými, kteří byli závislí na drogách. Chodil k nám i Skála, protože jsme sídlili přímo v areálu pankrácké věznice a díky dobrým vztahům s vychovatelem jsme tam mohli provádět různé předvýzkumy, ověřování užití výzkumných metod apod. Dále se o vězně zajímali Otakar Kučera nebo Milan Dufek. Dufek zkoumal kriminální recidivu na celostátní úrovni, a ještě to byl longitudinální výzkum, takže dělal ověřování po pěti a pak po 10 letech. To si dnes vůbec neumím představit.

VW&PK: A vy jste společně prováděli i nějaké výzkumy anebo si každá instituce dělala svoje?

AM: Společný výzkum byla ta recidiva. A pak jsme úzce spolupracovali s VÚK na velkém výzkumu osobnosti pachatele trestného činu. Oba ústavy postupovaly jednotně a nějak se v tom angažoval také A. R. Ratinov z Moskvy, ale víc o tom nevím, protože jsem se žádného meziústavního jednání neúčastnila. Ani v Moskvě, ani v Praze. Výzkum běžel nějaké tři čtyři roky, než se to všechno zpracovalo. Z toho vyšla i dvoudílná publikace, která obsahovala i takový pokus o českou a penologickou typologii pachatelů ve výkonu trestu. Já jsem na tom pracovala okrajově. Především to jistil Čepelák a dál na tom pracovala Urbanová. Z VÚK tam byl Netík, ale zastřešoval to Jiří Nezkusil.

VW&PK: Na Osobnost pachatele se odkazuje dodnes. Dalo by se říct, že je to nejslavnější výzkum z té éry 70. a 80. let. Čím si to vysvětlujete?

AM: Byl nejpřístupnější. Protože ty *Bulletiny* opravdu běžně dostupné nebyly. I pokud jsme je někomu dávali, tak jsme říkali, aby je neprezentovali, abychom z toho neměli nepříjemnosti. Protože to bylo označeno jen pro vnitřní potřebu. Zároveň byl ten výzkum speciální tím, že byl realizován v širokém měřítku a víceméně psychologickými metodami. Metodami, které mohly pocházet ze zahraničí, ale byly standardizovány na českou populaci.

VW&PK: Jak vypadala konkrétně Vaše práce ve VÚP?

AM: Během těch šesti let na VÚPenu jsem se zabývala především mladistvými pachateli. To byla moje specializace, jež mi zůstala dodnes. Pak jsem se podílela na ověřování různých metod, na překladech a hlavně tedy přednáškovou činností a sběrem dat, včetně sběru dat pro tu *Osobnost pachatele*. Ve výzkumu samozřejmě vždy záleželo na tom, jaký měl cíl. Někdy šlo jen o zmapování určitých skupin. Takže se na základě spisového materiálu vytvářely různé skupiny podle toho, jestli byli drogově závislí, jestli měli sklony k agresivnímu chování nebo měli nějakou faktickou

úchylku, pokud jde o násilí. Vždy se to dále členilo podle druhu trestu, za který byli odsouzeni, a tak. No a potom se ty skupiny vyšetřovaly psychologickými metodami a zpracovávaly výsledky vyšetření.

Třeba v Libkovicích, kde byla věznice pro mladistvé pachatele, jsme v letech 1984 a 1985 (již jen jako výzkumná skupina „pozůstalých“ pro zrušeném VÚP) ve spolupráci s VÚK, konkrétně s Helenou Válkovou, Neumannem, Netíkem a dalšími, prováděli hloubkové mapování mladistvých vězňů, včetně kompletního psychologického vyšetření. Dělal se osobní anamnéza, rodinná anamnéza, polostrukturovaný rozhovor, vyšetření inteligence, vyšetření násilí (hand test), pak měření skupinové soutěživosti (IPC). Dál už si nevzpomínám, těch psychologických standardizovaných metod bylo více než 10. Každopádně v Libkovicích se mapovali všichni, kteří tam tehdy byli. Byl to takový obecnější přehled, ale sledovali jsme třeba i to, kolik odsouzených mělo tetování a jaké motivy se tam vyskytovaly. Myslím, že kolegové z VÚK zjišťovali právní vědomí. To znamená, jestli jsou si mladiství pachatelé vědomi, že se dopustili trestného činu, jestli věděli, že za to mohou být odsouzeni atd. Dále se pochopitelně zjišťovala kriminální recidiva. Navíc se zkoumala vhodnost pro zařazení mladistvých vězňů do vzdělávacích kurzů. Tehdy tam běžely kurzy na dokončení základního vzdělání, ale také tam byly specializované kurzy. Osobně jsem byla u zkoušek na zedníka, kuchaře a zahradníka. Myslím, že i díky tomu našemu působení pak na celostátní úrovni vzniklo školské vzdělávací středisko pro mladistvé vězně. Vzniklo to ještě za minulého režimu a absolventům se vydávali výuční listy jako z běžného, civilního odborného učiliště.

V Libkovicích byla navíc výhoda v tom, že tam byl velmi sofistikovaný personál. Nezřídko to byli učitelé, kteří šli za trochu lepším výdělkem a především za volným bytem. To byl v tu dobu opravdu takříkajíc osmý div světa. A když to srovnám s tou věznicí v Příbrami, tam byli v šedesátých letech i takoví vychovatelé, že člověk občas nevěděl, na které straně mříže je s prominutím větší lump. V Libkovicích měli zájem s těmi mladistvými něco dělat.

VW&PK: Setkávali jste se během působení na VÚP i s politickými vězni?

AM: K těm jsme se vůbec nedostali. Myslím, že je před námi docela dobře uklízeli. Když jsme třeba procházeli spisy, tak tam prostě nebyli. Pořád jsme byli bráni jako výzkumníci, kteří dělají jakýsi nadstandard. Nebyli jsme vnímáni jako součást personálu, jako že bychom byli jedni z nich. Takže takové informace nám nikdo nesděloval.

Nejblíže jsem k tomu měla právě v Libkovicích, když tam byl vězněný Václav Benda. Oni ho záměrně umístili mezi mladistvé, aby nemohl rozvratně působit na dospělé. V tu dobu jsem měla možnost vyžádat si osobní spisy, tak jsem to zkusila. Na spisovně mi řekli, že jsem padlá na hlavu, že ten spis má u sebe jenom náčelník ústavu v Libkovicích. Tak jsem docela drze šla za ním, že by mě to zajímalo, jak takový rozsudek za pobuřování, nebo za co to ten chudák měl, vypadá. Náčelník prohlásil, že to nepřichází v úvahu, že to má v trezoru a že to nemůže nikomu dát k nahlédnutí.

VW&PK: VÚP byl tedy v roce 1980 zrušen. Co jste dělala pak?

AM: Přešla jsem na výzkumné oddělení na Odboru nápravně výchovné činnosti Sboru nápravné výchovy, které tehdy řídil RSDr. Miroslav Mayer. To byl politruk, který nás pověřoval tzv. občanskou výukou. To dnes dělají sociální pracovníci. S kolegyní Alenkou Kafkovou jsme tedy vězně učili se orientovat v jízdním řádu, u dlouhodobě vězněných jsme zjišťovali, jak mají vyplnit žádost o byt, na který pracovní úřad se mají obrátit, organizovali jsme pro ně nějaké besedy atd. Také jsem organizovala již popsany výzkum mladistvých vězňů. To ale netrvalo dlouho, výzkumné oddělení bylo též zrušeno. A abych se vyhnula návratu do takových zvláštních vod odboru nápravné výchovy, tak jsem skončila na oddělení výpočetní techniky, kde jsem měla na starosti agendu odsouzení/obvinění a kde jsem si vypěstovala pozitivní vztah ke statistice a výpočetní technice. Předtím jsem v rámci statistiky prováděla různé analýzy, ale nebyla to taková ta, řekla bych, resortní statistika a vykazování charakteristik pachatelů. K tomu jsem přišla opravdu až na té výpočetce. Takže jsem se naučila, jak se taková statistika vytváří. Pak jsme z těch dat zpracovávali tzv. výroční zprávu a další informace.

Proto jsem také spolupracovala při přípravě amnestie 1990. Ještě v rámci oddělení výpočetní techniky jsme s Josefem Kulíškem počítali různé varianty amnestie. Právníci stanovili různé varianty podle zamýšleného rozsahu a my jsme potom ve statistikách dohledávali a počítali, kolika osob by se propuštění v každé z variant týkalo. Vždy to každopádně zahrnovalo politické vězně, kterých bylo kolem 900. Dál se to týkalo lidí odsouzených za trestný čin příživnictví, jenž byl mezitím zrušen.

VW&PK: Důsledky vězeňské amnestie jste se zabývala také na VÚK, kam jste po revoluci nastoupila. Jak se to stalo a jaké to bylo?

AM: Jak jsem vám říkala, zažila jsem v rámci vězeňství následky 68. roku. Prověrky. Jeden kolega se mi zastřelil. Další byli zoufalí z toho, že jim děti vyhodili ze školy. A když mě navrhli do prověřkové komise, rovnou jsem se přihlásila do výběrového řízení na pozici ve VÚK. V březnu jsem byla přijata a oficiálně jsem nastoupila 1. července 1990. Vzhledem k mým zkušenostem jsem byla nově jmenovaným ředitelem Otakarem Osmančíkem pověřena výzkumem následků amnestie společně s Jiřinou Syrovátkovou a Neumannem. Zkoumali jsme hlavně, proč se vězni po amnestii znovu do vězení vrátili. Se Syrovátkovou jsme pak objížděli věznice a s recidivisty dělali rozhovory. Dělala se tam širší anamnéza, tedy včetně zjišťování sociálních faktorů, které uváděli jako důvod spáchání trestného činu. To jsme rozpracovali asi jako jediní a docela do hloubky. Výsledky analýzy pak byly publikovány v Listech a publikacích IKSP a prezentovali jsme je i na několika konferencích.

VW&PK: Osmančík napsal pro Novou přítomnost článek, v němž zpochybňoval tezi o nárůstu kriminalita po roce 1989 s poukazem na nespolehlivost trestních

statistik před rokem 1989. Tvrdil, že byly záměrně manipulovány z ideologických důvodů. Jak to vidíte vy? Došlo k nárůstu kriminality?

AM: Se statistikami se manipulovalo a manipuluje se s nimi i teď. K nárůstu ale určitě došlo, i když záleží u jaké skupiny. Určitě došlo k nárůstu u recidivistů, ale i u prvopachatelů. To jsme zjišťovali už v těch 90. letech, kdy to souviselo jednak s nedokonalostí zákonů a ziskuchtivostí, ale také se ztrátou jistot u značné části obyvatel. Část lidí zpanikařila, protože nevěděla, co s nimi bude. Věřím, že část kriminality páchaná zejména ročníky nad 30 let byla páchána i z těchto důvodů, které jsou popisovány teorií anomie. To znamená, že v době chaotické, kdy roste nejistota, přestávají platit pravidla a těch kriminogenních příležitostí je opravdu hodně, se protiprávního jednání dopouštějí i ti občané, kteří by se jej za normální situace nedopustili. Nárůst ovšem také souvisel s tím, že policie nekonala a soudy byly takové, bych řekla, rozvrkočené. Takže to je všechno jedno s druhým, nárůst kriminality určitě byl.

VW&PK: Jaká panovala atmosféra na tom VÚK a po přejmenování na IKSP po sametové revoluci?

AM: No, ono to bylo docela složité. Docházelo tam k častým personálním změnám, všechno bylo v pohybu. Z těch původních tam zůstali Jana Válková, Neumann, Kazimír Večerka, Markéta Štěchová a Irena Brabcová. Josef Zapletal odcházel na Policejní akademii. Přicházel Karel Novák, Jakub Holas, Miroslav Scheinost, Petr Kotulan, Jan Rozum, Martin Cejp atd. Do toho se měnily vlády, končila federace, měnila se legislativa, přistupovalo se k různým mezinárodním smlouvám. Hodně jsme dělali na zakázku ministrů spravedlnosti. Ti se také často měnili a každý měl svou prioritu, kterou jsme pak zpracovávali. Dostávali jsme také dotazy od jiných ministerstev. Ke všemu jsme psali nějaká stanoviska. Navíc zájem o kriminalitu spolu s tím, jak se zvyšovala, projevovaly také další instituce. Pořád jsme něco řešili s redaktory z MF Dnes, Práva, z různých novin, časopisů i televize. V jednu chvíli jsme Institutu začali pracovně říkat Útvar rychlého nasazení. Ke zklidnění došlo až koncem 90. let.

VW&PK: O jaká témata, na kterých jste pracovala, byl kromě amnestie zájem?

AM: Výkon nepodmíněného trestu odnětí, kriminální recidiva a recidivisté, kriminologická analýza úrovně kriminality v tom kterém roce. Tehdy jsem využila takové té doby bezvládní a v roce 1992 založila ročenku kriminality vydávanou Institutem pro kriminologii a sociální prevenci (a pro úplnost: psala jsem také komentáře pro Kapesní ročenku kriminality v ČR pro vnitřní potřebu policie vydávanou Policejním prezidiem). Nakonec jsem ji dělala 25 let. Co ještě? Kriminalita dětí a mládeže, dále daňové podvody nebo extremismus. Vždy, když se objevilo nějaké podivné téma, ke kterému se nikdo moc nehlásil, tak to šoupli mně. A jak jsem byla na tu statistiku, tak jsem často chodila na Ministerstvo vnitra, kde jsme s Jitkou Gjuričovou dávaly dohromady zprávu o bezpečnostní situaci tak, aby vyhovovala

mezinárodním požadavkům. Na vnějšek tehdy jezdili pracovníci Adenaurovy nadace NSR, kteří nám ukazovali, jak má vypadat hodnotící zpráva, a byly s nimi organizovány četné semináře.

Nová doba chtěla nové výzkumy, takže na to, co se dělo před rokem 1989, jsme zpočátku moc nenavazovali. Nezůstalo to ale úplně zapomenuto. Když jsme dostali za úkol výzkum drog ve vězení, dělala jsem to díky svým starým známým s Janem Sochůrkem a k vězňům jsme se také dostávali skrze staré známosti. To už byl tehdy problém. Já nechci být moc kritická, ale jak se poslední dobou propaguje analýza spisů, tak podle mě to nikdy nemůže nahradit terénní šetření. Je to pochopitelně úplně o něčem jiném, když si osobně provedete vyšetření každého jedince a umíte si pod konkrétním výzkumem představit konkrétní lidi s konkrétními osudy.

Navíc ve spisech je velký prostor ke zkreslení. Já za své výzkumy můžu dát v tomto ohledu ruku do ohně. Opravdu jsem si to odšlapala, několikero bot jsem prošlapala. Akorát nedávno jsem kvůli studentům počítala, kolik rozhovorů s vězni jsem vedla. S mladistvými kolem 600 minimálně hodinových. U dospělých to odhaduju na 1 200 až 1 400. Samozřejmě se to trochu v čase mění, ale myslím, že díky tomu mám docela dobrou představu, jak vypadají mladiství delikventi, násilníci nebo zlodějíčkové, čím se liší recidivisté od prvovězných nebo jak rozdělovat skupiny vězňů, aby se snížily negativní vlivy uvěznění, druhý život odsouzených, závislosti nebo prizonizace.

VW&PK: Projevilo se to zklidnění na konci 90. let i v míře svobody, pokud jde o výběr témat k výzkumu?

AM: To vždy záleželo na tom, kdo byl ministr. Někteří se o nás nezajímali. Jiní nám naopak zadávali úkoly. Navíc na konci 90. let se už i zformovala vědecká rada Institutu a stanovovaly se výzkumné úkoly. Do té doby to bylo opravdu jako Ferda Mravenec, práce všeho druhu. Opravdu se přecházelo od tématu k tématu. Řešila se sankční politika, statistiky kriminality, také tenkrát začínal nejen extremismus, ale také organizovaný zločin. Měnila se samozřejmě i kriminologie, spousta zahraniční literatury, takže jsme měli co dohánět. Nás navíc bylo jen 18. V takovém počtu se moc nerozmáchnete. Ale mnohem větší volnost každopádně přišla. Zase na druhou stranu se omezily možnosti pro terénní šetření v důsledku ochrany osobních údajů, která v podstatě znemožnila, aby se akademičtí pracovníci vůbec, až na výjimky, do vězení podívali a viděli tam vězně „naživo“. To podle mě opravdu chybí. Já z těch osobních zkušeností žiju dodnes. Osobně si považuju, že jsem mohla dělat terénní výzkum. Jsem takříkajíc Pánu Bohu vděčná za těch 40 let možností dělat výzkumy a nedělat jednotvárnou práci.

VW&PK: A tady to pěkně uzavřeme. Co byste doporučila dnešním mladým kriminologům a kriminoložkám? Máte nějaké poselství?

AM: Poselství teda nemám (smích). Můžu ale jedině doporučit, aby využili možností jít do terénu a nespolehali se pouze na analýzu spisů a materiálů. Dále bych varovala

před nekritickým přebíráním zahraničních vzorů. Vždy je důležité se zajímat o ty hlubší okolnosti, v čem se liší Česko od jiných zemí a co je u nás realizovatelné. S kolegou Miroslavem Tamchynou jsme napsali článek *Je anglické vězeňství náš vzor?*, v němž jsme dospěli k závěru, že v otevřenosti ano, ale ve výkonu trestu odnětí svobody ne. Další věc je určitý návrat k historickým kořenům nejen v české kriminologii, ale i v trestním právu. To považuji za dobrou věc, protože v minulosti se spousta cest ukázala jako slepých a naopak mnohé optimální cesty byly zapomenuty. Mám rozpracovaný článek, ve kterém prezentuji požadavky na dotazník na propuštěného vězně, kterým se zjišťovalo, co vězeňská správa může propuštěnému vězni zajistit. Je to, myslím, z roku 1926 z věznice Plzeň, a jsem názoru, že dodneška se k tomu současné české vězeňství nedopracovalo. No a pak samozřejmě, a to chápu, že je dáno věkem, nestavět se do pozice neomylného rozhodce a soudce. I v 21. století platí, že pýcha předchází pád.

Rozhovor vedli Václav Walach a Petr Kupka z katedry antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Rozhovor byl redakčně zkrácen a upraven.

Literatura

- Hladík, O. (2012). Výzkumný ústav penologický – pokus o reformu českého vězeňství. *Historická penologie*, 10(1), 47–53.
- Marešová, A. (2017). Bylo – nebylo – dávno tomu bylo. Příspěvek přednesený na konferenci *V. Penologické dny*, 20.–21. září 2017, Stráž pod Ralskem, Akademie Vězeňské služby ČR.
- Marešová, A., & Tamchyna, M. (2017). Je anglické vězeňství náš vzor? *Kriminalistika*, 50(1), 23–33.
- Osmančík, O. (1998). Jak se mění svět české zločinu. Kriminalita před rokem 1989 a dnes. *Nová přítomnost*, 3(10), 24–25.
- Pinerová, K., Louč, M., & Bušková, K. (2021). *Vězení jako zrcadlo společnosti: Nerovný souboj vědy, politiky a humanity 1965–1992*. Praha: Karolinum, Ústav pro studium totalitních režimů.
- Suchý, O., Ratinov, A. R., & Urbanová, M. (eds.). (1985). *Osobnost pachatele*. I. díl. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR.
- Suchý, O., Ratinov, A. R., & Urbanová, M. (eds.). (1985). *Osobnost pachatele*. II. díl. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR.